

Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma: Teorik ve Uygulamalı Bir Karşılaştırma

Yeter AVŞAR

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

yetercicek@ksu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7190-7150

Makale Başvuru Tarihi : 09.02.2025

Makale Kabul Tarihi : 14.03.2025

Makale Yayın Tarihi : 25.03.2025

Makale Türü : Araştırma Makalesi

DOI: 10.5281/zenodo.15073274

Sadegül DURGUN

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

sadegulozcan@ksu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4652-7804

Anahtar Kelimeler:

*Çevre, Yönetişim,
Sürdürülebilir
Kalkınma,
Kalkınma
Planları, SKA
Endeksi*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma hususunu teorik ve uygulama açısından ele almaktır. Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılamayı ifade etmektedir. Bu bağlamda küresel ve ulusal birtakım faaliyet ve çalışmalar söz konusudur. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler’in çalışmaları ve yayımladıkları endeksler önem arz etmektedir. Bu çalışma ve faaliyetler kapsamında Türkiye de gerek yasal ve örgütsel düzeyde çalışmalar yaparak gerekse de kısa, orta ve uzun vadeli planlarda sürdürülebilir kalkınma hususuna değinerek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında Türkiye’nin kalkınma planlarında sürdürülebilir kalkınma meselesi aranmış ve elde edilen bilgi ve bulgular uygulama olarak değerlendirilebilecek olan BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda teorik çalışmalar ile uygulamanın paralellik arz ettiği saptanmıştır.

Sustainable Development in Turkey: A Theoretical and Practical Comparison

Keywords:

*Environment,
Governance,
Sustainable
Development,
Development Plans,
SDG Index*

Abstract

The aim of this study is to address the issue of sustainable development in Turkey in terms of theory and practice. Sustainable development refers to meeting the needs of today without compromising the needs of future generations. In this context, there are a number of global and national activities and studies. In this context, especially the studies of the United Nations and the indices they publish are important. Within the scope of these studies and activities, Turkey has also carried out activities both by conducting studies at the legal and organisational level and by mentioning sustainable development in short, medium and long term plans.

Within the scope of this study, the issue of sustainable development was searched in Turkey’s development plans and the information and findings obtained were compared with the UN Sustainable Development Goals Index, which can be considered as an application. As a result of the comparison, it has been determined that the theoretical studies and practice are in parallel.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma konusu 1970'lerden itibaren dünya gündeminde kendine yer edinmeye başlamış çevre-ekonomi dengesinin korunmasında azami öneme sahip bir konu olmuştur. İfade edilen yıla kadar kalkınma konusu tek başına devletlerin önceliği olmuş ve bu noktada çevre feda edilmiştir. Ancak çevre sorunlarının küresel bir hal almaya başlamasıyla kalkınmanın çevreyle birlikte var olması gerektiği, ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarının bir bütün olarak ve benzer önem dereceleri ile ele alınması gerektiği fark edilmiştir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınma gelecek nesilleri ve onların haklarını göz ardı etmeden bugünü yaşamayı ifade etmektedir.

1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan sürdürülebilir kalkınma uluslararası alanda kısa sürede yankı uyandırmaya başlamıştır. Bu noktada çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ancak kavramın ve bu noktadaki uygulamaların yaygınlaşması ve popülerleşmesi 1980'lerin sonuna doğru Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan Brundtland Raporu ile olmuştur. Sonraki süreçte sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin faaliyetler, çalışmalar, toplantılar ve yayımlar artarak devam etmiştir. Bu bağlamda özellikle yayımlanan endeksler sürdürülebilirlik açısından hem ülkelerin hem de bir bütün olarak dünyanın nerede olduğunu göstermek açısından önemlidir. Uluslararası düzeyde gerçekleşen ve farkındalık uyandıran çalışmalar ulusal düzeylerde de çalışmaların ve düzenlemelerin yapılmasına vesile olmuştur. Ülkeler sürdürülebilir kalkınma noktasında çok çeşitli faaliyetler yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Türkiye'de bu ülkelerden biridir.

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çalışmaları küresel düzeydeki çalışmalarla paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda 1970'lerle birlikte ülkede de sürdürülebilir kalkınma ve bunun önemli bir sac ayağını oluşturan çevre konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yasal düzenlemelerin yanı sıra örgütsel düzenlemelerle çevre konusunun önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlarla birlikte kısa, orta ve uzun vadeli planlarda çevre, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma meseleleri yer almıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmanın teorik ve uygulamalı bir karşılaştırmasını yapmaktır. Bu bağlamda teorik kapsam için kalkınma planları ve uygulama kapsamı için de BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ele alınmıştır. Çalışmanın yöntemini doküman analizi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 1963 yılı ile birlikte hazırlanmaya başlanan ve hali hazırda on ikincisi yayımlanan kalkınma planlarının tamamı sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan ekonomik, çevresel ve sosyal açılardan taranmıştır. Bu hususta Munasinghe'nin (2009) sürdürülebilir kalkınma üçgeninde belirttiği alt boyutlar planlarda taranmıştır. Ekonomik boyut için büyüme, istikrar ve etkinlik, sosyal boyut için güçlendirme, danışma ve katılım, kurumlar ve yönetim ve çevresel boyut için ise esneklik, biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik alt boyutları doğrultusunda tarama yapılmıştır. Ayrıca sürdürülebilirlik konusu da planlarda aranmıştır. Yapılan tarama sonucunda elde edilen bilgiler ile BM'nin 2000 yılından beri yayımladığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi'nde yer alan Türkiye'ye ait puanlar karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda planlarda yer alan hususlarla endeks puanlarının paralellik arz ettiği ifade edilebilir. Özellikle 3. Kalkınma planından itibaren çevre konusunun önem arz etmeye başladığı görülmektedir. 2000'li yıllardaki planlarla birlikte de sürdürülebilirlik konusunun gündeme geldiği ve sonraki planlarda da bu hususa daha fazla önem verildiği görülmektedir. 2000 yılından beri yayımlanan endekste de Türkiye'nin puanlarının birkaç yıl istisna olmak üzere düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu husus teori ve uygulama arasındaki tutarlılık olarak değerlendirilebilecektir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Günümüzde dünya gündemini sıkça meşgul eden konuların başında gelen sürdürülebilir kalkınma, basit bir kavram olarak düşünülse de, aslında kavram tüm boyutlarıyla ele alındığında derin bir anlam içerdiği anlaşılmaktadır (Gürlek, 2010: 86). Sürdürülebilir kalkınmaya giden yolda dünyada yaşanan gelişmelerin ciddi etkileri olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı neticesinde ortaya çıkan ekonomik, teknolojik, sosyal gelişmeler, hızlı kentleşme, yine hızlı nüfus artışı, doğal kaynaklar üzerine yoğun taleplerin ve çevreye uygulanan baskının artması ve üretimle birlikte aşırı bir tüketimin olduğu kontrol edilemeyen bir kalkınma sürecine girilmiştir. Bu noktada kalkınma, kapitalist sistem tarafından sınırları belirlenen ekonomik yapıda doğrudan kişi başına düşen gelirin artması olarak tanımlanmakta ve bu sistemde kaynakların aşırı kullanılması, sınırsız tüketimin varlığı ve yüksek kar ön planda tutulmaktadır. Bu sistem geleceği yok saymakta akabinde çevreyi de hızlı bir şekilde tüketmektedir. Bu sürecin, çevre ve ekoloji noktasında ciddi ve geri döndürülemez hasarlar ortaya çıkarması çevre ve kalkınmada sürdürülebilirlik kavramını ortaya çıkarmıştır (Özmehmet, 2008: 2).

Sürdürülebilirlik, günümüzde neredeyse her alanda çok sık kullanılan kavramların başında gelmektedir. Sürdürülebilirliğe ilişkin ilk adımlar 18. ve 19. yüzyıl iktisatçılarına kadar götürülse de sürdürülebilirliğin çevre ile olan ilişkisi 1970'lere rastlamakta ve kavram özellikle 1980'li yıllardan sonra farklı alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramı köken itibari ile Latince "Sustinere" kelimesinden gelmektedir. Kavram esas itibari ile sürdürmek, kesintisiz olmak, devam ettirmek, desteklemek, ileriye doğru gitmek, var olanın devamlılığını sağlamak ve var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Yeni, 2014: 183; Tıraş, 2012: 56; Belli & Çelik, 2022: 65). Sürdürülebilirlikte, bir şeyin sürekli olması durumu herhangi bir iradeden bağımsız olarak da gerçekleşebilirken, ancak sürdürülebilir olması durumunda ise, bütün şartlar uygun olsa bile bir iradenin bu doğrultuda tercih kullanmasına bağlı olduğu unutulmamalıdır (Akgül, 2010: 135). Sürdürülebilirlik tek başına önemli bir anlam ifade etmemekle birlikte son dönemde çevre ve ekonomi arasındaki bağlantıyı sağlayan sürdürülebilir kalkınma kavramı ile daha da popüler bir hale dönüşmüştür. Sürdürülebilir kalkınmada "kalkınma" ve "sürdürülebilir" sözcükleri bir arada bulunmakta ve burada kalkınma ekonomi ile sürdürülebilirlik ise çevre ile ilgili olmaktadır. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmada, ekonomik faaliyetlerin çevreyi "hayat arkadaşı" olarak kabullenmesinden yani bu yönde bir irade doğrultusunda tercih kullanmasından doğduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda insan- doğa ilişkileri "çatışma" bir başka ifadeyle "boşanma" durumundan "uzlaşma" durumuna doğru bir geçiş süreci yaşamaktadır (Şahinöz, 2019: 79; Şahin & Kutlu, 2014: 55). Sürdürülebilir kalkınma genel olarak bu şekilde ifade edildiği gibi kavramın detaylı tanımı da çeşitli ekonomistler tarafından yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki şekilde verilmiştir ((Tietenberg, 1992, Repetto, 1992, O'Riordan, 1988' dan aktaran; Gürlük, 2010: 88).

- Dünyanın bütün kaynaklarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı kalkınma şekline sürdürülebilir kalkınma denilmektedir.
- Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları, beşeri kaynağı, fiziksel ve finansal varlığı, uzun dönem refahı sağlayan ve bunu insanlık için yöneten bir kalkınma stratejisi olmaktadır.
- Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ve kurumların yaşama haklarına cevap verecek politik ve etik eylemler bütünü olarak ifade edilebilmektedir.

1970'lere egemen olan çevre ve ekonomik büyümenin tezlerini bir sentez haline getirme anlayışı çerçevesinde şekillenen sürdürülebilir kalkınma anlayışında, çevre ve ekonominin birbirini tamamlaması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınma için bir araç olduğu ve çevreye duyarlı üretim ve tüketim politikaları üreterek de kalkınmanın mümkün olacağı belirtilmektedir (Toprak, 2006: 147). Yine sürdürülebilir kalkınmanın birbiriyle iç içe geçmiş üç yönünün bilinmesi de bu anlayışı ortaya koymaktadır. Bunları aşağıdaki gibi belirtmek mümkündür (Gedik, 2020: 197):

- Ekonomik Yönü: Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik yönünde, ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem için, sürekli olarak mal ve hizmet üretilebilmelidir. Hükümetin yönetilebilir olması gerekmektedir. Yine hükümetin dış borcu koruyabilmesi ve sektörel dengesizliklerden kaçınması da gerekmektedir.
- Çevresel Yönü: Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem için, doğal kaynakların aşırı sömürülmemesi, yenilebilir olmayan kaynakların dengeli kullanılması şarttır. Ayrıca biyolojik çeşitliliğin, doğanın istikrarının ve ekosistemin işlevselliğinin korunması gerekmektedir.
- Sosyal Yönü: Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem için ise, sağlık, eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, dağıtımsal eşitlik, yönetim ve hesap verebilirlik gibi hususların sağlanması gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın yukarıda ifade edilen bu üç boyutu da sürdürülebilirliği kapsamakla birlikte sürdürülebilir kalkınmanın amacına hizmet edebilmesi için bu boyutların tümünün bir arada olması gerekmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma birbirini tamamlayan bu farklı boyutlar arasında ilişkiyi sağlamakta ve bunlar arasında denge kurmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesinde temel şart ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasıdır (Seydioğulları, 2013: 19). Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma toplum açısından düşünüldüğünde sosyal, ekonomik ve kültürel yönü önem kazanırken, doğal kaynaklar kapsamında düşünüldüğünde ise ekolojik yönü önem kazanmaktadır (Toprak, 2006: 148).

Günümüzde ekonomik anlamda ilerlemek istemenin bir bedeli olarak hem küresel ve ulusal hem de bölgesel ve yerel bazda yüzleşilen çevre sorunlarını çözmeye yönelik bir yaklaşım olarak sürdürülebilir kalkınma ele alınmakta ve ülkeler mevcut tüm politikalarına sürdürülebilir kalkınmayı entegre etmeye çalışmaktadırlar. Çünkü hem ekonomik anlamda gelişmeyi sağlamanın hem de doğa yaşamına yani çevreye zarar vermeden

çevreden yararlanmanın temel koşulu kaynakları tahrip etmemekten geçmektedir. Zira günümüzde hem insanın hem de ekonominin çevre ile uyumunun nasıl sağlanacağı, yaşanılabilir bir geleceğin nasıl tesis edileceği ve bunu sağlarken ve sürdürülebilir kılmaya çalışırken ortaya çıkan engellerin nasıl kaldırılacağına dair sorular toplumların güncel ve acil çözmesi gereken sorunları olmaktadır. Bu noktada insan ve doğa uyumunun mevcut ekonomik sistem içerisinde desteklenen çözümü sürdürülebilir kalkınma olmaktadır. Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınma, çevre sorunlarının çözümü için toplumsal alanda topyekün bir uzlaşmayı gerektirmekle birlikte bu uzlaşımın sağlanabilmesi de insanın yaşam kalitesini artırma adına ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yaptığı özveriye bağlı olmaktadır (Kılıç, 2006: 83; Erden Özsoy & Kılıç, 2016: 36).

Sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimine bakıldığında, sürdürülebilirlik kavramının kökeninin ortaçağa kadar uzandığı görülmekle birlikte sürdürülebilir kalkınma kavramının ise henüz çok yeni sayılabilecek bir zamanda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik, 19. yüzyılda ilk olarak orman, balık ve tarım alanlarında kullanılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ise 20. yüzyıl ile birlikte yaşanan küresel çevre sorunlarına çözüm noktasında bir yaklaşım olarak kullanılmaya başlanmıştır (Tıraş, 2012: 61). Özellikle de 1960'lı yıllar ile çevreye verilen hasarın boyutlarının artmasıyla başlayan çevre sorunları tüm dünya ülkelerinde çevrenin algılanmasına vesile olmuş ve çevreye yönelik hareketler 1970'lerde uluslararası alana yayılmıştır (Özmehmet, 2008: 5). Böylelikle sürdürülebilir kalkınma bu tarihten itibaren gerçekleşen toplantılarda ele alınmaya başlanmıştır. Kavram ilk olarak Roma Kulübü bünyesinde ortaya koyulan Büyümenin Sınırları adlı raporda ortaya atılmıştır. Kavramın gelişmesini sağlayan ikinci adım ise 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevre Konferansı olmuştur. İki faaliyetin de üzerinde yoğunlaştığı ana konu çevrenin iyileştirilmesi, korunması, gelecek nesillere daha fazla tahrip edilmeden bırakılması şeklinde olup, sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır (Akgül, 2010: 135). Kavramın günümüzde anlaşıldığı ve kullanıldığı haline gelme noktasında en önemli rolü olan çalışma ise BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında hazırladığı Brundtland Raporu (Ortak Geleceğimiz)'dur. Sürdürülebilir kalkınma bu raporda "bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma" şeklinde tanımlanmış ve dünya gündemine yerleşmiştir (Yeni, 2014: 184). Ayrıca bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın özünde 2 temel kavram içerdiği belirtiliyor. Bunlar (Gedik, 2020: 200):

- Birincisi ihtiyaçlar kavramıdır. Bu kavramda özellikle bahsedilen yoksulların ihtiyaçlarına öncelik verilmesi gerektiğidir.
- İkincisi ise, çevrenin günümüzdeki ve gelecekteki ihtiyaçlarını giderme yeteneğine teknolojinin ve sosyal organizasyonun getirdiği sınırlamalar düşüncesidir.

Sürdürülebilir kalkınmanın dünya ülkelerince teori ve uygulama noktasında bir politika olarak popüler hale gelmesi ise 3-4 Haziran 1992 yılında Brezilyanın Rio de Janeiro kentinde gerçekleşen 1992 Rio Konferansı olarak bilinen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" ile olmuştur. Bu konferansa 178 ülkenin devlet başkanları ve temsilcileri katılmış ayrıca bu konferansla sürdürülebilir kalkınma daha da detaylandırılmıştır (Tıraş, 2012: 61; Kılıç, 2009: 30).

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin 1992 yılından sonra da çeşitli uluslararası çalışmalar BM öncülüğünde yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasıyla (Sipahi, 2010: 334; Şahinöz, 2019: 82; Yılmaz ve Yücel, 2022: 696; Onay, 2009: 109; Karakaya & Özçağ, 2001): 1994 yılında Nüfus ve Kalkınma Konferansı (Kahire), 1995 yılında Taraflar Konferansı (COP), 1996 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı -1997 yılında Rio-5 Zirvesi (San Jose), 2002 yılında I. Dünya Kentsel Forumu (Nairobi), 2004 yılında II. Dünya Kentsel Forumu (Barselona), 2005 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi, 2006 yılında III. Dünya Kentsel Forumu (Vancouver), 2008 yılında IV. Dünya Kentsel Forumu (Nanjing), 2010 yılında V. Dünya Kentsel Forumu (Rio de Janeiro), 2012 yılında Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (Rio+20), 2015 yılında Paris Antlaşması, 2015 yılında New York'ta düzenlenen Zirve ve Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), 2024 yılında 29. COP (Bakü)' tur. Bu çalışmalar neticesinde sürdürülebilir kalkınmanın, mevcut olan küresel çevre sorunlarının çözümüne bir çare olacağı ve ülkelerin çevre politikalarına ve çevre yönetimlerine bu yönde ağırlık vermeleri gerektiği anlaşılmıştır. Teorik olarak uluslararası alanda sürdürülebilir kalkınmanın, ciddi biçimde ele alınan bir konu olduğu, dünya çapında yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar topyekün bir iş birliğini gerekli kılmakta bu noktada ülkeler yapılan çalışmalara katılımlarıyla yönetişimi de uygulamaya koymaktadırlar. Keza küresel olan çevre sorunlarına da bu şekilde yaklaşılması elzem görülmektedir. Dünyada sürdürülebilir kalkınma kapsamında yaşanan bu gelişmeler Türkiye ölçeğinde ise Türkiye'nin de bu yaklaşımı yakından izlemesi şeklinde yankı bulmuştur.

Türkiye’de sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmaların henüz çok yeni olduğu söylenebilecektir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çevre konusuna ilgi 1970’li yıllarla başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın önemli dayanaklarından biri olan çevre sorunlarının Türkiye’de, ülkenin konumu, gelişmişlik ve kalkınma durumları gibi nedenlerden dolayı farklı düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Belirtildiği gibi Türkiye 1970’li yıllarla başlayan pek çok uluslararası çalışmaya taraf olmuştur. Bunlara ek olarak Türkiye’de çevreye yönelik olarak 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatının sürdürülebilir kalkınma ve bu noktada önem arz eden çevre sorunlarına ilişkin uzun ve kısa vadeli planlar hazırladığı belirtilebilir. Yine 1973 yılına tekabül eden 3. Beş Yıllık Kalkınma Planıyla çevreye yönelik doğrudan politikaların üretilmeye başlandığı görülmüştür. Tabii ki bunda dünyada gerçekleşen önemli faaliyetlerin etkisi büyüktür. Ayrıca Türkiye’de çevre konusuna ilişkin kurumsal yapılanmalar noktasında önemli adımlar atıldığı da aşikârdır. Çevrenin korunmasına ilişkin çeşitli kanunlarda yer alan hükümler, 1970’li yıllara kadar farklı bakanlık ve kuruluşlar tarafından kendi ilgi alanları ile alakalı olarak uygulanmıştır. Çevre alanında ilk bağımsız yapılanma; 1973 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu” nun oluşturulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kurul daha sonra 1974 yılında “Çevre Koordinasyon Kurulu” na dönüştürülmüştür (01.03.2025, csb.gov.tr). Akabinde 1978 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu birim 2000’lere kadar çeşitli kurumlara bağlanarak varlığını sürdürmüştür. 2003 yılına gelindiğinde, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma çalışmaları kapsamında Çevre ve Orman Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca 2011 yılında ifade edilen bakanlık Çevre ve Şehircilik Bakanlığı adını almış, İmar ve İskân Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı gibi birçok kurum bu bakanlığın çatısında birleştirilmiştir (Gürkan, 2024: 529). Son olarak 2021 yılında bakanlığın ismi, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Yine 1982 Anayasanın 56. maddesinde “Çevre Hakkı” yer almakta olup herkesin kaliteli ve temiz bir çevrede yaşama hakkı olduğu vurgulanmış ve bunun devlet kadar vatandaşların da sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Akabinde 1983 yılında Çevre Kanunu oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra çevreye yönelik çok çeşitli kanunların, yönetmeliklerin çıkarıldığı görülmektedir (Kırımhan, 2005: 145). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de sürdürülebilir kalkınma hususu çevre sorunlarıyla bağlantılı şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalar da bu belirtilen ulusal metinlerde yerini almıştır. Bu doğrultuda Türkiye’nin 2002 yılında gerçekleşen Johannesburg Zirvesi’nde sunduğu Ulusal Rapor, 1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansından 2022 yılına kadar geçen on senenin Türkiye açısından sürdürülebilir kalkınma noktasında bir değerlendirmesini ifade etmekte ve rapor yönetişimi baz alarak ülkedeki tüm birimlerin bu sürece katılımını desteklemiştir. Yine Rio Konferansının çıktılarını desteklemek amaçlı Türkiye’de Yerel Gündem 21 eylem planları oluşturulmuştur (Özmehmet, 2008: 19).

Türkiye’de sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmayı hayata geçirmeye yönelik çevre, çevre politikası ve çevre yönetimi hususlarında bir değerlendirme yapıldığında, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının belirtilen hususlarda bütüncül bir şekilde ele alınmadığı söylenebilir. İfade edilen çevre, çevre politikası ve çevre yönetimi hususlarında, Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olmasından da hareketle, ekonomik kalkınmaya öncelik veren ekonomik yaklaşımların hâkim olduğu ifade edilebilir. Ayrıca tüm bu hususlarda yönetişimin de ana merkeze yerleştirilerek faaliyetlerde bulunulması sürdürülebilir kalkınmanın amacının tam olarak uygulamada karşılığını bulmasına hizmet edecektir (Ergün & Çobanoğlu, 2012: 109).

3. TEORİ VE UYGULAMADA TÜRKİYE’DE SÜRDÜRLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma hususu dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ortaya çıktığı andan itibaren gündemi meşgul eden bir konu olmuştur. Bu doğrultuda yasal mevzuatla birlikte kısa, orta ve uzun vadeli plan ve programlarda sürdürülebilir kalkınma hususuna değinilmiştir. Bu noktada kalkınma planları teorik bir çerçeve çizmesi açısından önemlidir. Teorik çerçevede ortaya konulan hususların uygulamaya aktarılması noktasında da uluslararası endeksler önem arz etmektedir. Bu noktada BM tarafından yayımlanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi ülkeler bazında ve doğal olarak Türkiye özelinde de ortaya koyduğu verilerle aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

3.1.Kalkınma Planlarında Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınmanın Türkiye özelindeki ve teorik bağlamdaki durumunu ortaya koymak adına kalkınma planları¹ incelenmiştir. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu oluşturan ekonomik, sosyal ve çevresel hususlar ele alınmıştır. Ekonomik boyut için büyüme, istikrar ve etkinlik hususları, sosyal boyut için,

¹ Çalışma kapsamında incelenen tüm kalkınma planları Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı web sitesinden alınmıştır.

güçlendirme, katılım ve danışma, kurumlar ve yönetim hususları ve çevre boyutu için esneklik, biyoçeşitliliği, doğal kaynaklar ve kirlilik hususlarına bakılmıştır. Bir bütün olarak sürdürülebilirlik meselesi de planlarda ayrıca taranmıştır.

1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963- 1967)

Planda, iktisadi büyüme hedefleri, bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği, ulaşılmanın önündeki engeller hususuna yer verilmiştir. Etkinlik konusu planda yer almamaktadır. İstikrar meselesine para ve fiyatlar üzerinden değinilmiştir. İstikrarlı bir ekonomik düzen için yapılması gereken durumlardan ve istikrarsızlığa nelerin sebep olabileceği planda kendine yer bulmuştur. Planda müdahaleci devlet anlayışı söz konusudur.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna ilişkin olarak 1. Beş Yıllık Kalkınma planı sosyal yönün alt boyutları olan güçlendirme, katılım, dayanışma ve sosyal kurumlara yönelik hususları içermemektedir. Bununla birlikte yönetim meselesi de planda yer almamaktadır. Ancak yıl bazlı değerlendirme yapıldığında bu durumun normal olduğu aşikârdır.

Çevresel konuların planda eksik olduğu görülmektedir. Esneklik hususu iktisadi bir esneklik olarak ele alınmıştır. Biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik hususları plan metninde yer almamaktadır.

2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968- 1972)

Planda büyüme konusu özellikle gayrisafi milli hasıla vurgusu ile yer almaktadır. İktisadi anlamda bir etkinlik konusuna planda değinilmemiş olmakla birlikte istikrar hususu fiyat istikrarı üzerinden çoğunlukla ele alınmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanmasında yapılması gerekenler ile farklı alanlardaki istikrarsızlıkların sebepleri belirtilmiştir.

Planda sosyal anlamda güçlendirme ve katılım hususları yer almamakla birlikte danışma konusuna Danışma Kurulu bağlamında ve sosyal refah hizmetleri başlığı altında sosyal danışma hizmetleri şeklinde yer verilmiştir. Ayrıca yine aynı başlık altında aile danışma hizmetleri konusuna da değinilmiştir. Sosyal kurumlar yine metinde doğrudan sadece bir yerde geçmekte iken yine ilk planda olduğu gibi yönetim hususu 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da yer almamaktadır. Bu husustaki belirtilen önceki gerekçenin burada da geçerli olduğu söylenebilecektir.

İlk planda olduğu gibi II. Planda da çevre konusu farklı konu başlıkları altında ve onlarla ilişkili şekilde ele alınmıştır. Biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar ve kirlilik meseleleri planda yer almamakla birlikte esneklik konusu ise politika uygulamaları ile iktisadi manada planda kendisine yer bulmuştur.

3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973- 1977)

Planda özellikle büyüme hızından ve sektörel büyümeden bahsedilmiştir. Etkinlik konusu planda kaynak kullanımında etkinlik ve kamu kesiminde etkinlik ve verimlilik konuları bağlamında ele alınmıştır. Etkinlik ve verimlilik konusunda kuruluşlarda sorunların olduğu, bu hususlara önem verilmediği planda kendine yer bulmuştur. Etkinlik ve verimliliği artırmaya yönelik alınması gereken tedbirlere planda yer verilmiştir. İstikrar konusu ilk iki planda olduğu gibi fiyatlar üzerinden daha çok ele alınmıştır.

Güçlendirme konusu planda doğrudan yer almamakla birlikte katılım konusu, içme suyu, sağlık ocağı gibi faaliyet ve yapılar özellikle yatırım maliyetini düşürmek amacıyla halk katılımı şeklinde planda yer almaktadır. Danışma meselesi sadece iki yerde geçmektedir. İlki Danışma Kurulu kapsamında ve ikincisi ise bilimsel çalışmalarda danışmanlık hizmetleri şeklindedir. Sosyal kurumlar kalkınmanın önemli bir parçası olarak planda yer almakta ve yönetim hususu ilk iki plana benzer gerekçelerle planda yer almamaktadır.

Çevre konusu çevre sağlığı, çevreye uyum, çevre kirlenmesi şeklinde yer almakla birlikte planda çevre sorunları şeklinde bir bölüm yer almıştır. Biyoçeşitlilik konusu planda yer almamaktadır ancak doğal kaynaklar hususu madencilik kapsamında yer alırken özellikle dikkati çeken bir başka husus doğal kaynakların kullanım ve işletilmesinde tükenebilirlik özelliklerin göz önünde bulundurulacağıdır. Esneklik konusuna bakıldığında ise diğer planlarda olduğu gibi farklı konulardaki esnekliklerden söz edildiği çevresel konularda bir esneklik meselesine değinilmediği görülmektedir.

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973- 1983)

Planda ekonomik anlamda büyüme hususu gayri safi milli hasılanın ve gayri safi yurt içi hasılanın büyüme hızı, sektörel büyümeler, büyüme hızının artırılması, büyüme hızındaki yavaşlamanın nedenleri üzerinden ele alınmıştır. Etkinlik konusu kaynak ve araçların kullanımında etkinlik şeklinde ele alınmakla birlikte KİT'lerin

etkinlik ve verimliliğine de kısaca değinilmiştir. İstikrar konusu ise diğer planlara benzer şekilde fiyat ve gelir istikrarı kapsamında ele alınmıştır.

Sosyal anlamda bir güçlendirme meselesi planda doğrudan yer almamaktadır. Katılım meselesi kültürel faaliyetlere katılım, işçilerin kendileri ile ilgili meselelere katılımı, yerel yönetimlere halkın katılımı, demokrasinin bir gereği olarak katılım şeklinde planda kendine yer bulmuştur. Danışma konusu sadece çeşitli alanlarda danışmanlık birimleri oluşturulması kapsamında bahse konu olmuştur. Sosyal kurumlar ve yönetim konuları ise planda yer almamıştır.

Esneklik konusu çevresel konular kapsamında ele alınmamıştır. Benzer şekilde biyoçeşitlilik konusu da yine planda yer almamaktadır. Doğal kaynak kullanımında rasyonellik, işletilmesinde sömürü ve savurganlığın önüne geçilmesi, doğal kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi için yapılması gerekenler planda yer almaktadır. Planda bir bütün olarak çevre konusu ise çevre sağlığı ve çevre sorunları başlıkları ile yer almakla birlikte, ayrıca çevre kirlenmesinden ve nedenlerinden bahsedilmektedir. Kirlenme türleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Çevre sorunları kapsamında uluslararası iş birliğinin dikkate alınacağı yine planda belirtilen bir diğer önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çevre konusunda çalışan yerel yönetimlerden, vakıf ve derneklere kadar farklı aktörlerin destekleneceğine planda yer verilmiştir. Bazı büyük projelerin (su projeleri vb.) çevresel etkileri ve çevre dengesine yönelik hususların dikkate alınacağı planda kendilerine yer bulmaktadır. Belirli alanlardaki faaliyetlerin (çimento üretimi gibi) çevreye zararlarının azaltılmasına yönelik yapılabilecekler de planda yer verilmiştir. Kentlerin fiziksel planlamasının çevreye uyumlu olması konusu da planda dikkati çeken bir diğer konudur. Bir bütün olarak sürdürülebilirlik meselesi ise planda yer almamaktadır.

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985- 1989)

Büyüme hususu planda farklı sektörlerdeki büyüme hızları ve istikrarlı bir ekonomik büyüme şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusu önceki iki plana benzer şekilde kaynak kullanımında etkinlik ve kamu hizmetlerinde etkinlik konularında ele alınmıştır. İstikrar konusu büyüme ve gelişme konuları ile birlikte ele alınmakla beraber fiyat istikrarı ve çalışma hayatında istikrar da planda yer almaktadır.

Güçlendirme konusu sosyal anlamda plan metninde yer almamaktadır. Danışma konusu ise önceki planlara benzer şekilde farklı konulardaki danışmanlık hizmetleri bağlamında ele alınmıştır. Katılım konusuna planda yer verilmemiştir. Sosyal kurumlar ve yönetim meselesi de yine planda yer almamaktadır.

Planda esneklik konusuna bakıldığında daha çok mali konularda bir esneklik meselesinin konu edildiği görülmektedir. Biyoçeşitlilik ve doğal kaynaklar konuları planda kendisine yer bulamamışken, kirlilik konusu çevresel anlamda ele alınmıştır. Diğer planlara benzer şekilde bu planda da çevre sorunları ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Çevrenin korunması, çevrenin kirlenmesinin önlenmesi, çevresel etkilerin değerlendirilmesi ve bu kapsamda “Çevresel Etki İrdelenmesi” raporu alınması, kaynakların gelecek nesillerin de yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması muhafazası ve geliştirilmesi ve çevre sorunlarının bir bütünlük içinde ele alınması hususları planda dikkati çeken hususlardır. Ancak bir bütün olarak sürdürülebilirlik konusu planda yer almamaktadır.

6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990- 1994)

Planda büyüme konusu, ekonomik büyüme, büyüme hızı, reel büyüme, gayri safi milli hasıla, büyümenin serbest rekabet ilkesi içerisinde gerçekleştirilmesi şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusunda kamu kurum ve kuruluşlarında etkinlik ve verimlilik hususu ile kaynak ve araç kullanımında etkinlik konularına değinilmiştir. İstikrar konusu önceki iki plana da benzer şekilde istikrarlı bir kalkınma, ekonomik ve sosyal gelişmenin istikrar içerisinde sürdürülmesi ve farklı alanlarda gelir istikrarı şeklinde ele alınmıştır.

Sosyal anlamda güçlendirme konusuna ailenin korunması bağlamında değinilmiştir. Danışma konusu diğer planlara benzer şekilde danışmanlık hizmetleri şeklinde planda yer almıştır. Katılım konusu ise planda “mesleğe yöneltme ve benzeri istihdamı geliştirme faaliyetlerine kamu kuruluşları ile özel istihdam kuruluşlarının aktif katılımını” sağlamak şeklinde yer almaktadır. Sosyal kurumlar ve yönetim konusu ise planda doğrudan yer bulmamaktadır.

Planda esneklik konusu çevresel anlamda değil daha ziyade ekonomik anlamda kendine yer bulmuştur. Biyoçeşitlilik konusu planda yer almazken, doğal kaynakların israf edilmemesi gerektiği planda dikkati çeken bir husustur. Ayrıca sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde ve insan sağlığı ile doğal dengeyi koruyarak doğal kaynakların yönetimini sağlamak, gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak hususu yine planda belirtilen önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Planda çevre ve

yerleşme üst başlığı ile çevre sorunları alt yer almaktadır. Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, çevrenin tekrar kullanılabilir hale getirilmesi, “bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun dikkate alınması”, çevre bilinci geliştirilmesi, çevre verilerinin bir merkezden toplanması, çevre sorunlarının dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artıyor olması gibi hususlar yer almakla birlikte sürdürülebilirlik meselesine planda değinilmemiştir.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996- 2000)

Planda büyüme hususu gayri safi milli hasılanın büyümesi, ekonomik büyüme hızı, sektörel büyümeler hususlarında bahsedilmekle birlikte, sürdürülebilir bir büyüme hususu özellikle belirtilmiştir. Etkinlik konusu diğer planlara benzer şekilde kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimlilik temelinde ele alınmış olup, denetimde etkinlik, hizmet sunumunda etkinlik, ekonomik etkinlik, mahalli idarelerin etkinliği gibi hususlar ayrıca belirtilmiştir. İstikrar konusu ise planda ekonomik istikrarın nasıl sağlanabileceği, bu noktadaki eksiklikler, istikrar önlemleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Sosyal güçlendirme konusu “Türkiye'nin sosyal alandaki gelişmesini bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde daha da güçlendirme” şeklinde planda yer almaktadır. Katılım konusu planda geniş bir şekilde ele alınmış, kadın katılımı, toplumsal barış ve katılımın güçlendirilmesi, gençlerin katılımı, özel sektörün ve farklı aktörlerin çeşitli faaliyetlere katılımı, kalkınmaya katılım, katılımcılık ve halka dönük bir yönetim anlayışının yerleştirilmesi, halkın mahalli idarelerin kararlarına ve uygulama süreçlerine katılımı konuları planda yer almıştır. Danışma konusu diğer planlardakine benzer şekilde daha ziyade danışmanlık hizmetleri kapsamında planda bulunmaktadır. Yönetişim hususu ise yine diğer planlara paralel biçimde bu planda da yer almamaktadır.

Esneklik konusu çevresel anlamda planda yer almamaktadır. Biyoçeşitlilik de planda yer almaktadır. Bu hususta biyolojik çeşitliliği azalması ve bu doğrultuda yapılabilecek hususlar planda belirtilmektedir. Doğal kaynakların korunması, yönetilmesi, gelecek nesillere aktarılması, en uygun şekilde kullanılması hususları planda kendine yer bulmaktadır. Planda bir bütün olarak çevre meselesi geniş bir şekilde yer almıştır. Öncelikle çevrenin korunması ve geliştirilmesi şeklinde bir ana başlık plana dâhil edilmiştir. Çevre konusunda yapılan uluslararası faaliyetlere planda yer verilmiştir. Çevrenin korunması, çevre kirliliği, çevreye ilişkin mevzuatın uygulanmasındaki yetersizlikler, çevre sağlığı, çevresel risk faktörlerinin azaltılması, zirai ilaç kullanımında çevreye zarar verilmemesi, çevre dostu ürün ve teknolojiler, rekabet gücü-çevre koruması dengesinin gözetilmesi, çevresel etki değerlendirmesi, çevreyle uyumlu tarımsal kalkınma, ekonomik ve sosyal kararlarda çevrenin dikkate alınması, çevre yönetimi, çevresel veri oluşturulması, çevre unsurlarının sürdürülebilir kullanımı, çevre alanında profesyonel eğitim verilmesi, çevreye duyarlılık, çevre sorunlarının çözümünde ulusal ve uluslararası alanda işbirliği yapılması, çevre ve kalkınma politikalarının uyumlaştırılması gibi konular planda kendine yer bulmuştur. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma konusunun varlığı planda dikkat çeken bir husustur. Sürdürülebilir kalkınma noktasında yapılması gerekenler bağlamında planda çeşitli hususlara da yer verilmiştir.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001- 2005)

Planda büyüme konusuna herhangi bir başlık altında yer verilmemiştir. Etkinlik hususu özellikle kamusal hizmetlerde etkinliğin artırılması şeklinde yer almış ve ana başlık olarak yer verilen konuda farklı alt başlıklarıyla ayrıntıya inilmiştir. Adalet hizmetlerinde etkinlik, güvenlik hizmetlerinde etkinlik şeklinde başlıklar planda yer almaktadır. Bununla birlikte mali anlamda etkinlik konusuna da planda yer verilmiştir. İstikrar konusu planda makro ekonomik istikrar, fiyat istikrarı, istikrarlı ekonomik büyüme doğrultusunda atılacak adımlar, istikrarsızlık yaşanan alanlarda bu istikrarsızlığa nelerin neden olduğu gibi konular yer almaktadır.

Güçlendirme planda yer almamakla birlikte, katılım hususu planda sıklıkla vurgulanmıştır. Katılımcı demokrasi, özel sektör katılımının sağlanması, özellikle önemli görülen projelere halk katılımını sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi, il gelişme planlarının hazırlanması ve uygulanmasında ilgili tüm kesimlerin katılımının sağlanması, sivil toplum örgütlerinin kalkınma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi, katılımcı sosyal diyalog ve çoklu danışma mekanizmalarının geliştirilmesi planda katılım konusunda yer alan hususlardan bazılarını ifade etmektedir. Danışma konusu ise farklı alanlarda danışmanlık hizmetleri, farklı danışma kurullarının oluşturulması ve danışma mekanizmaları şeklinde planda yer almaktadır. Bunlarla birlikte yönetim konusu planda doğrudan yer verilen bir mesele olmamıştır.

Esneklik konusu planda piyasalarda esneklik ve kurumsal esnekliğin sağlanması şeklinde kendisine yer bulmuştur. Biyoçeşitlilik planda yer almakla birlikte doğal kaynaklar konusu, doğal kaynakların yönetimi, en rasyonel şekilde değerlendirilmesi, güncel takiplerinin yapılması, sürdürülebilir kalkınmadaki önemleri,

sürdürülebilir bir şekilde kullanımlarının temini ve bu noktada dengenin sağlanması şeklinde yer almıştır. Bununla birlikte doğal kaynakların etkin yönetimini ve gelecek kuşaklara daha sağlıklı doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakılmasını sağlayacak yeterli çevresel gelişmenin kaydedilememiş olduğuna da planda yer verilmiştir. Kirlilik konusu da planda çevre ve su kirliliği şeklinde kendine yer bulmuş, nedenler ve yapılması gerekenler planda belirtilmiştir. Çevre konusu planda bir başlık olarak ele alınmış, çevre sorunları, uluslararası alandaki toplantı ve faaliyetler, sorunların çözümü noktasında yapılması gerekenler başlık altında değerlendirilmiştir.

9. Kalkınma Planı (2007- 2013)

Büyüme konusu planda ekonomik büyüme, sürekli büyüme, sürdürülebilir büyüme, yüksek büyüme performansı, farklı hususların büyüme üzerindeki etkisi, sektörel bazda büyümeler şeklinde ele alınmıştır. Etkinlik konusuna bakıldığında kaynak kullanımında, hizmet sunumunda, kamu yönetiminde, denetim faaliyetlerinde etkinlikten bahsedildiği görülmektedir. İstikrar konusu ise istikrarlı büyüme, kalkınmanın istikrarlı sürdürülmesi, makroekonomik istikrarın kalıcı hale getirilmesi, mali piyasalarda istikrar, fiyat istikrarı gibi konular şeklinde ele alınmıştır.

Sosyal anlamda bir güçlendirme hususuna planda doğrudan değinilmemektedir. Katılım konusu ise toplumsal diyalog ve katılımcılığın güçlendirilmesi, kamusal hizmet sunumunda katılımcılık, özel sektör katılımı, kültür politikalarının hayata geçirilmesinde STK'ların etkin katılımının gerçekleştirilmesi, kamu politikalarının oluşturulmasında demokratik katılımının sağlanması, özellikle yerel düzeyde halkın yönetime katılması şeklinde planda ele alınmıştır. Danışmanlık hususu diğer planlara benzer şekilde bu planda da ele alınmıştır. Yönetişim konusu ise doğrudan planda yer alması açısından önemlidir. Kurumsal yönetim, iyi yönetim planda vurgulanmaktadır.

Esneklik konusu planda mevzuatta esneklik, kamu yönetiminde esneklik, işgücü piyasalarında esneklik gibi konular üzerinden işlenmiştir. Biyoçeşitlilik planda yer almakla birlikte, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, doğal kaynakların korunması, kullanım koşulları gibi hususlar planda yer almıştır. Bir bütün olarak çevre konusuna planda vurgu yapıldığı söylenebilir. Bu bağlamda çevrenin gelecek nesilleri de dikkate alan bir anlayış içinde korunması, çevre kirlenmesi ve yol açan hususlar, çevresel etki değerlendirme konuları ve buralardaki aksaklıklar, çevre açısından sürdürülebilirlik, çeşitli faaliyet alanlarında (enerji gibi) çevresel zararların en alt düzeyde tutulması, çevreye saygılı sürdürülebilir bir rekabet, çevreye duyarlılık, çevre yönetim sistemleri, çevre ve kalkınma ile ilgili sağlıklı ve entegre bilgi sistemlerinin oluşturulması, sanayi de çevre dostu tekniklerin uygulanması hususları plan bünyesinde ele alınmıştır. Planda sürdürülebilirlik de vurgulanmıştır.

10. Kalkınma Planı (2014- 2018)

Büyüme konusu planda yenilikçi üretim, istikrarlı yüksek büyüme şeklinde bir başlıkla ele alınmıştır. Büyüme ve istihdam, büyüme stratejileri, büyüme hızı, yeşil büyüme, sürdürülebilir büyüme, büyüme imkânları, büyüme dinamikleri, büyüme performansı ve bunu etkileyen hususlar ve sektörel büyüme gibi hususlar büyüme bağlamında ele alınmış konulardır. Etkinlik, etkinlik-verimlilik, maliyet-etkinlik, kamu kesiminde etkinlik, kaynak kullanımında etkinlik şekillerinde planda yer almıştır. İstikrarlı büyüme, makroekonomik istikrar, finansal istikrar, fiyat istikrarı, ekonomide istikrarın korunması gibi konularda planda kendisine yer bulmuştur.

Güçlendirme konusu planda, kurumsal kapasitenin, beşeri sermayenin, temel hak ve özgürlüklerin, sosyo-ekonomik kalkınma politikaları arasındaki uyumun güçlendirilmesi şeklinde ele alınmıştır. Danışma meselesi planda sadece danışmanlık hizmetleri şeklinde yer almıştır. Katılım konusu ise katılımcı bir yönetim anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda, sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, kadınların, gençlerin özellikle kendileri ile ilgili konulara katılımı, katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi konularına değinilmiştir. Ayrıca planda e-katılımın güçlendirileceği de belirtilmiştir. Kurumsal yönetim, yerel yönetimlerde yönetim süreci (yerel yönetim), küresel yönetim, küresel ekonomik yönetim, bölgesel yönetim bağlamlarında planda yönetim konusuna yer verilmiştir.

Esneklik konusu planda çevresel anlamda ele alınmamıştır. Biyolojik çeşitlilik konusu biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına öncelik verilmesi ve biyoçeşitliliğe dair stratejik belgelerin oluşturulması şeklinde ele alınmıştır. Doğal kaynakların korunması, doğal kaynaklar üzerinde oluşan baskı ve nedenleri, doğal kaynakların etkin kullanımı, doğal kaynakların kullanılmasında nesiller arası hakkaniyet ve sürdürülebilirliğin esas alınması, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi yine planda kendisine yer bulan konulardır. Çevre kirliliği, kirliliğin önlenmesi, görüntü, gürültü kirliliği gibi konular da planda yer almaktadır. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı şeklinde planda bulunmaktadır. Bu bağlamda çevre yönetimi, çevre mevzuatı, çevrenin korunması, çevreye duyarlı yaklaşımlar, çevre üzerindeki baskı ve nedenleri, çevre kirliliği,

çevre dostu şehirler, çevre sorunlarının çözümüne ülke gerçeklerini gözeten bir anlayışla, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ve “göreceli kapasiteler” ilkeleri çerçevesinde katkı sunulması, çevre sorunlarına duyarlı projeler geliştirilmesi, çevre dostu teknolojiler kullanılması, çevre bilincinin artırılması gibi konular planda karşımıza çıkmaktadır. Onuncu Kalkınma Planının kalkınmanın sürdürülebilirliğini merkeze alan bir yaklaşımla hazırlandığı planda belirtilmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilir şehirler, sürdürülebilir büyüme, sürdürülebilir üretim ve tüketim, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı vurgulanmıştır.

11. Kalkınma Planı (2019- 2023)

Büyüme konusu genel anlamda diğer planlardakine benzer hususları ihtiva etmekle birlikte, bu planda akıllı büyüme konusuna değinilmiştir. Konu özellikle akıllı kentler bağlamında ele alınmıştır. 10. Kalkınma Planına benzer şekilde bu planda da yeşil büyüme konusuna yer verilmiştir. Etkinlik konusu hizmetlerde etkinlik, kamu harcamalarında etkinlik ve sektörel bazlı etkinlik konuları üzerinden şekillendirilmiştir. İstikrar konusu ise istikrarlı ve güçlü ekonomi başlığı ile ele alınmıştır. İstikrar konusu 11. Kalkınma Planında da diğer planlara benzer alt konular bağlamında değerlendirilmiştir.

Güçlendirme konusu sektörel bazda belirtilmiş ve farklı sektörlerin güçlendirilmesi konusu ele alınmıştır. Katılım konusu da bir önceki plana benzer şekildedir. Kamu yönetiminde katılımcılık, kadınların, gençlerin katılımı, katılımcı mekanizmaların varlığı ve güçlendirilmesi, yerel katılım, STK ve özel sektör katılımı bu bağlamda planda ele alınmıştır. Danışma konusunun danışmanlık hizmetleri şeklinde ele alınmasının yanında, yönetim danışmanlığı şeklinde bir başlığa yer verilmiştir. Yönetişim konusu ise iyi yönetim şeklinde planda yer almış ve ayrıntılı şekilde alt başlıklara ayrılarak açıklanmıştır. Artan iyi yönetim ihtiyacından bahsedilmiştir.

Biyçeşitlilik koruma, sürdürülebilir hale getirme, envanter hazırlama gibi hususlarla birlikte ele alınmakta, bununla birlikte biyolojik çeşitliliğin tespiti, tescili, kaybı gibi konulara da planda yer verilmektedir. Bununla birlikte doğal kaynaklara ilişkin hususlar diğer planlara benzer şekilde ele alınmıştır. Çevre kirliliği farklı alt türleri ile birlikte planda yer bulmuştur. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı ile ele alınmıştır. Çevrenin korunması, çevre hedefleri, sürdürülebilir çevre, çevreye duyarlı kentleşme yaklaşımı, çevre dostu ürünler gibi konulara planda değinilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma konusu planda vurgulanan bir husus olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarından bahsedilmiştir.

12. Kalkınma Planı (2024- 2028)

Büyüme konusuna planda istikrarlı büyüme başlığı şeklinde yer verilmiş olup, ekonomik büyüme, doğayla uyumlu büyüme, hızlı büyüme performansı, sürdürülebilir büyüme, yeşil büyüme, nitelikli büyüme ve dengeli büyüme gibi konular vurgulanmıştır. Etkinlik hususu diğer planlara benzer şekilde bu planda da yer almıştır. İstikrar konusunda ise istikrarlı büyüme, ekonomik istikrar, fiyat istikrarı, makroekonomik istikrar hususları da planda yer almaktadır.

Güçlendirme konusu farklı sektörlerde yer almakla birlikte sosyal uyumu güçlendirme, kent aidiyetini ve yerel bağları güçlendirme konuları planda ayrıca yer almaktadır. Katılım konusu planda diğer planlara benzer şekilde demokratik katılımın güçlendirilmesi, STK ve özel sektör katılımı, gençlerin ve kadınların katılımı, karar alma süreçlerine vatandaş katılımı, e-katılımın artırılması bağlamında ele alınmıştır. Danışma konusu danışmanlık hizmetleri şeklinde planda yer almıştır. Yönetişim konusu 11. Kalkınma Planına benzer şekilde iyi yönetim şeklinde ele alınmış ve ayrıntılı bir şekilde farklı alanlardaki haliyle de planda yer bulmuştur.

Esneklik konusu planda yer almamıştır. Doğal kaynaklar konusunda da diğer planlardakine benzer bir yaklaşım mevcuttur. Doğal kaynaklar üzerindeki baskı, doğal kaynakların yönetimi, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği gibi konular planda yer almaktadır. Yine biyçeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi de plan dâhilinde belirtilen hususlardır. Çevre kirliliği ve bununla mücadele ile sıfır kirlilik konusu plandaki önemli hususlardandır. Çevre konusu sürdürülebilir çevre başlığı şeklinde planda yer bulmuştur. Çevre dostu, çevresel duyarlılık, çevre kalitesi gibi meselelere plan dâhilinde yer verilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve amaçları bir bütün halinde planda yer almış ve farklı alanlardaki sürdürülebilirlik planda bulunmaktadır.

3.2. Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi Kapsamında Türkiye’ nin Mevcut Durumu

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi BM tarafından 2000 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yayımlanan bir endekstir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi (Sustainable Development Goal Index -SDG) ve Gösterge Tabloları, resmi veri kaynakları ile resmi olmayan veri kaynaklarının bir karışımını kullanmaktadır. Resmi veriler, genellikle ulusal hükümetler tarafından uluslararası kuruluşlara bildirilen verilere

karşılık gelmektedir. Resmi veriler ayrıca kavramların, veri toplama yöntemlerinin ve sonuçların karşılaştırılabilirliğini sağlamak için bir süreç içermektedir. Resmi olmayan veriler genellikle hükümet dışı aktörler (araştırma kurumları, üniversiteler, STK'lar, özel sektör) tarafından farklı teknikler (tahminler, uydu görüntüleri, uzman anketleri, diğerleri) kullanılarak toplanmaktadır. Genel olarak SKA Endeksi ve Gösterge Tabloları raporunda resmi verilerin %65'i ve resmi olmayan verilerin %35'i kullanılmaktadır. Kullanılan resmi verilerin yarısından fazlası üç kuruluşta gelmektedir. Bunlar, OECD, WHO ve UNICEF' dir (Sustainable Development Report, 2024).

Bilindiği üzere sürdürülebilir kalkınmanın 17 amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar yoksulluğa son, açlığa son, sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar ve amaçlar için ortaklıklar şeklinde sıralanabilir (BM-Türkiye, 2024). İlgili amaçlar doğrultusunda BM 193 ülkeyi kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) Endeksi'ni ifade edildiği üzere 2000 yılından beri yayımlanmaktadır. Türkiye de bu ülkeler içerisinde yer almaktadır ve bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma endeksi puanları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.1. Türkiye'nin Yıl Bazlı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi

SKH Endeksi	2024	2023	2022	2021	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
	70.50	70.47	70.12	70	70.35	69.86	69.73	69.13	68.92	69.02	68.92	69.22	68.92	68.48	68.36	68.03	67.38	66.58	66.19	65.97	65.95	65.75	66.23	66.11	65.81

Kaynak: SDG Index Dikkate Alınarak Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin puanları değerlendirildiğinde yıl bazlı küçük ilerlemelerin olduğu tablo 3.1.'den anlaşılmaktadır. 2000 yılında 65.81 ile başlayan endeks puanı 2024 yılına gelindiğinde yaklaşık 5 puan artarak 70.50 puan olmuştur. Birkaç yıl küçük düşüşler yaşanmasının dışında genel olarak düzenli bir artış olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 2024 yılında Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksindeki dünya sıralamasına bakıldığında ise 167 ülke içerisinde 72. sırada olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Artan küresel çevre sorunları neticesinde bu sorunu çözmeye odaklı pek çok yaklaşım geliştirilmiştir. Özellikle de 1970'li yıllarla birlikte geliştirilen bu yaklaşımlar sonraki süreçlerde popülerlik ve yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlardan biri de çevre ve ekonomi dengesini önecleyen bir yaklaşım olarak beliren sürdürülebilir kalkınma olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma özünde bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek neslin ihtiyaçlarını mevcut çevreden karşılama haklarını elinden almamak üzerine kurulu bir yaklaşımdır. Bu noktada küresel ölçekte 1970'lerden itibaren çeşitli faaliyet ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ülkeler küresel ölçekte ortaya koyulan politikaları ve düzenlemeleri ulusal düzeyde de uygulama yönünde çaba sarfetmişlerdir. Türkiye de sürdürülebilir kalkınma noktasında dünyayla benzer bir şekilde yol almıştır. Bu noktada yapılan yasal düzenlemelerle, oluşturulan politikalarla, kurumsal yapılanmalarla ve kısa, orta ve uzun vadeli planlarla sürdürülebilir kalkınmayı uygulamaya geçirmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma noktasındaki mevcut durumunu ortaya koyabilmek adına özellikle teorik bir çerçeve sunması adına kalkınma planları önemli görülmektedir.

Kalkınma planları Türkiye'de ilk olarak 1963 yılında hazırlanmaya başlanmıştır. Çalışma kapsamında günümüzde uygulamada olan plan da dahil olmak üzere toplam olarak 12 plan sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde taranmıştır. Planların tamamında ekonomik büyüme ve istikrar meselesine değinilmiş, özellikle 7. Kalkınma Planından sonra sürdürülebilir bir büyümeden bahsedilmiştir. Etkinlik hususu 3. Beş Yıllık Plandan itibaren etkinlik ve verimlilik bağlamında ele alınmıştır. Sosyal boyuta bakıldığında güçlendirme ve danışma meselelerinin planlarda kendilerine çok fazla yer bulamadıklarını söylemek mümkündür. Katılım hususu 6.

Kalkınma Planından sonra gündeme gelmeye başlamış sonraki planlarda farklı açılardan sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta 10. Kalkınma Planı ile birlikte e- katılım meselesi gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Yönetişim konusunun doğrudan geçtiği ilk plan 9. Kalkınma Planı olmuştur. Akabindeki planlarda da yönetim konusu işlenmiştir. Yönetişimin 1989'daki ilk kullanımının ardından yaygınlaşmaya başladığı düşünüldüğünde 6. Kalkınma Planı ile beraber yönetim hususunun planlarda yer bulmaya başlaması beklenen bir husus olabileceken Türkiye'de 9. Kalkınma Planı ile birlikte yönetişimden bahsedilmeye başlanmıştır. Çevresel açıdan bakıldığında ilk iki planda çevre konusunun çok fazla yer almadığı 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte çevre konusunun gündemi meşgul etmeye başladığı ve bu hususun çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma meselelerinin küresel düzeyde tartışılmaya başlanmasıyla paralellik arz ettiği görülmüştür. Çevre hususu bir bütün olarak ele alınmakla beraber biyoçeşitlilik, doğal kaynaklar, kirlilik gibi meseleler de planlarda ayrı ayrı incelenmiştir. 10. Kalkınma Planı ile birlikte yeşil büyümeden bahsedilmesi dikkati çeken bir husustur. Özellikle 7. Kalkınma Planı ile birlikte sürdürülebilirlik meselesi ve bunun farklı alanlardaki yansımaları planlar dahilinde işlenmiştir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında küresel ölçekteki gelişmelere büyük ölçüde benzerlik gösteren bir durumun Türkiye için mevcut olduğu söylenebilecektir.

Çalışma bağlamında kalkınma planları ile birlikte ele alınan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi de Türkiye' nin kalkınma planlarındaki sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yaklaşımını destekler niteliktedir. 2000 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan endekste ülkenin puanlarının pozitif yönde ilerlediği görülmektedir. Nitekim kalkınma planlarında da 7. Kalkınma Planıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma konusu gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde sürdürülebilir kalkınma noktasında Türkiye'nin teorik düzeydeki yaklaşımlarının, uygulama olarak sayılabilecek olan endeks puanlarıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bu sonuç Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma noktasında ileri düzeyde olduğunu da göstermemektedir. Nitekim ülke sıralamaları dikkate alındığında 70. sıralarda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olan ekonomi, sosyal ve çevre boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla ele alması, planlarda yönetim hususu sıklıkla vurgulanmasına rağmen uygulamaya aktarma noktasındaki eksiklikleri gidermesi, iklim yönetişimini öncelemesi, yerel, ulusal ve küresel iş birliği ve koordinasyon faaliyetlerini geliştirmesi ülkenin sürdürülebilir kalkınma düzeyini üst seviyelere taşıyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı. *Antropoloji*, (24), 133-164.
- Belli, A. & Çelik, Z. E. (2022). Sürdürülebilir Çevre Örneği: Türkiye'de Yavaş Şehirler (Cittaslow), *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 63-89.
- Birleşmiş Milletler Türkiye, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <http://www.surdurulebiliralkinma.gov.tr/dokumine/>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.
- Erden Özsoy, C. & Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(619), 35-55.
- Ergün, T. & Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 97-123.
- Gedik, Y. (2020). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Gürkan, S. (2024). Küresel Çevre Sorunları ve Türkiye'de Çevre Eğitiminin Durumu. *The Journal of Social Sciences*, 43, 525-537.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.
- Karakaya, E. & Özçağ, M. (2001). Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi. In *First conference in fiscal policy and transition economies*, University of Manas, 1- 7.
- Kılıç, C. (2009). Küresel İklim Değişikliği Çerçevesinde Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları Ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 19- 41.

- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 81-101.
- Kırımhan, S. (2005). *Çevre Yönetimi: Nüfus, Kaynak ve Çevre İlişkileri*. Turhan Kitabevi, 360.
- Munasinghe, M. (2009). Sustainable Development in Practice. *New York: Cambridge*.
- Onay, A. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma, Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik Raporlaması. *EJOIR IWCEA Özel Sayısı*, 3, 104- 118.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji. *Planlama Dergisi*, 23(1), 19-25.
- Sipahi, E. B. (2010). Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), 331-344.
- Sustainable Development Report 2024, <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2024/sustainable-development-report-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
- Sustainable Development Report, <https://dashboards.sdgindex.org/explorer>, Erişim Tarihi: 29.02.2025.
- Şahin, İ. & Kutlu, S. Z. (2014). Cittaslow: Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Bir Değerlendirme. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 2(1), 55-63.
- Şahinöz, A. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 77-101.
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Isparta: Suleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.
- 1.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, Erişim Tarihi: 21.02.2025.
- 2.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, Erişim Tarihi: 24.02.2025.
3. Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf, Erişim Tarihi: 24.02.2025.
4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
- 6.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, Erişim Tarihi: 25.02.2025.
- 7.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf, Erişim Tarihi: 28.02.2025.
- 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2025.
9. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.

10. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
11. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 02.03.2025.
12. Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf, Erişim Tarihi: 03.03.2025.